

ORNITONIM KOMPONENTLI MAQOLLARDA KONSEPTUAL MA'NOLAR

*Erdonova Muxlisa, Termiz davlat universiteti tayanch
doktoranti, Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi*

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ В ПОСЛОВИЦАХ С ОРНИТОНИМИЧЕСКИМИ КОМПОНЕНТАМИ

*Эрданова Мухлиса, докторант Термезского
государственного университета, преподаватель*

Термезского государственного педагогического института

CONCEPTUAL MEANINGS IN PROVERBS WITH ORNITHONYMIC COMPONENTS

*Erdonova Mukhlisa, PhD student at Termiz State University,
Lecturer at Termiz State Pedagogical Institute*

Annotatsiya: Ushbu maqola ornitonim komponentli (qush nomlari ishtirokidagi) maqollarni konseptual tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, o'zbek va ingliz tillarida mavjud bo'lgan maqollar asosida madaniy va semantik tafovutlar ochib beriladi. Til – bu xalqning tarixiy xotirasi va ijtimoiy ongining mahsuli sifatida qaraladi va shu asosda maqollar tilda mavjud bo'lgan konseptual strukturalarning yaqqol ifodasi sifatida tahlil qilinadi. Ornitonimlar metafora, metonimiya, personifikatsiya va simbolik vosita sifatida inson tafakkurining madaniy, estetik va ratsional qatlamlarini namoyon etadi.

Kalit so'zlar: ornitonim, maqollar, konseptual tahlil, metafora, simbolizm, kognitiv tilshunoslik, xalq og'zaki ijodi, o'zbekcha maqollar, inglizcha maqollar, madaniyatlararo pragmatika, estetik konsept, ratsional konsept.

Abstract: This article is dedicated to the conceptual analysis of proverbs containing ornithonymic components (bird names). It reveals cultural and semantic differences based on proverbs found in the Uzbek and English languages. Language is viewed as a product of a nation's historical memory and social consciousness, and proverbs are analyzed as clear expressions of the conceptual structures inherent in language. Uzbek proverbs tend to emphasize aesthetics and traditional values, while English proverbs are distinguished by rationalism and pragmatism.

Keywords: ornithonym, proverbs, conceptual analysis, metaphor, symbolism, cognitive linguistics, folk oral tradition, Uzbek proverbs, English proverbs, intercultural pragmatics, aesthetic concept, rational concept.

Аннотация: Настоящая статья посвящена концептуальному анализу пословиц с орнитонимическими компонентами (с участием названий птиц), на основе пословиц, существующих в узбекском и английском языках, раскрываются культурные и семантические различия. Язык рассматривается как продукт исторической памяти и общественного сознания народа, и на этой основе пословицы анализируются как яркое выражение концептуальных структур, присутствующих в языке. Орнитонимы выступают как метафоры, метонимии, олицетворения и символические средства, отражающие культурные, эстетические и рациональные уровни человеческого мышления.

Ключевые слова: орнитоним, пословицы, концептуальный анализ, метафора, символизм, когнитивная лингвистика, устное народное творчество, узбекские пословицы, английские пословицы, межкультурная прагматика, эстетический концепт, рациональный концепт.

<https://orcid.org/0009-0006-3216-2567>

e-mail:

mukhlisa6881@gmail.com

KIRISH

(ВВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Til – bu xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy ongining mahsuli va madaniy tafakkurining aksidir. Shu jihatdan xalq og‘zaki ijodi tili orqali jamiyatning qadriyatlarini, dunyoqarashi va tafakkuri ifodalanadi. Maqollar ana shunday folklor janrlaridan bo‘lib, ular nutqimizning aforizimli, qisqa va mazmunli shaklidir. Maqollar orqali insoniyatning tabiatga, hayotga, jamiyatga bo‘lgan munosabati ifodalanadi. Maqollarda ishlatiladigan zoonimlar, xususan ornitonimlar (qush nomlari) orqali til egasining qushlarga, ularning xatti-harakatiga, obraziga bo‘lgan estetik va madaniy qarashi ko‘rinadi. Ornitonimlar tilda metafora, personifikatsiya, simvol va konnotatsiyalarning kuchli vositasi sifatida chiqadi. Ular nafaqat nominativ (nom beruvchi) balki, kognitiv va konseptual tahlilda ham chuqur qatlamlarga ega. Mazkur maqolada ornitonim ishtirokidagi maqollar orqali tildagi konseptlarning shakllanishi, ularning semantik va madaniy yuki tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida o‘zbek va ingliz tillaridagi maqollar tahlil etiladi, ularning o‘xshash va farqli jihatlari ochib beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Kognitiv tilshunoslik tilni inson tafakkuri mahsuli sifatida tahlil qiladi. Bu yo‘nalish vakillari – G.Lakoff va M.Johnson kabi olimlarning fikricha, metaforalar va frazeologik birliklar orqali inson miyasidagi konseptual strukturalar ifoda topadi[1]. Konsept – bu so‘z yoki

ibora orqali ifodalanuvchi, xalq ongida shakllangan umumiy tasavvur, ya‘ni ma’nolar majmui. Masalan, “*turnaday qaddi bor*” maqolida ishlatilgan “turna” so‘zi go‘zallik, noziklik, nafislik konseptini bildiradi. Maqollar – bu milliy tafakkur namunasi bo‘lib, ular ornitonimlar bilan bog‘langan holda o‘ziga xos semantik sistemani tashkil etadi. Z.Popova va I.Sternin fikricha, til birliklaridagi konseptlar mental strukturalar asosida tahlil qilinadi[4]. Bundan tashqari A.P.Babushkinning ta’kidlashicha, “dastlab bu atama ilmiy nutqqa yaxshi integratsiya qilinmagan; u ko‘pincha “conceptual representation” deb nomlangan va rus tiliga “semantik tasavvur” deb tarjima qilingan” [3]. G.Frege va uning izdoshlari asarlarida ishlab chiqilgan falsafiy va mantiqiy yondashuv konseptni bilim va fikrlash birligi deb biladi[5]. Bunda konsept mantiqiy kategoriya sifatida tushuniladi. Konseptlarning universal tabiati ta’kidlanib, kognitiv faoliyatda konseptlarning roli tan olinadi.

Tadqiqot metodologiyasiga mantiqiy tahlil (konseptning mantiqiy tuzilishini aniqlash, mantiqiy aloqalarni aniqlash, mantiqiy modellarni qurish); fenomenologik tahlil (muhim xususiyatlarning tavsifi, o‘zgaras xususiyatlarni aniqlash); kategorik tahlil (kategoriya tizimida konseptning o‘rnini aniqlash, kategorik xususiyatlarni aniqlash, kategorik sxemalarni qurish) kiradi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ornitonim komponentli maqollar tahlili natijasida o‘zbek tilida keng qo‘llaniladigan quyidagi ornitonimli maqollar ajratildi:

1-jadval.

Maqol	Yuzaki ma’no	Konseptual mazmun
Qush kabi erkin	Inson hech kimga bog‘liq bo‘lmasdan yashaydi	Erkinlik, mustaqillik
Uchgan qushni ushlab bo‘lmas	Ketgan odamni ortga qaytarib bo‘lmaydi	Erkinlik – qaror mustahkamligi
Qushni qishda o‘ylagan to‘q bo‘ladi	Kelajakni o‘ylagan to‘qchilikka erishadi	Oldini ko‘ra bilish, zahiragarlik
Qarg‘a go‘shangaga borar	Natija bermaydigan joyga boradi	Samarasiz harakat, behuda urinish
Qarg‘a bo‘lsa ham – ozod	Har qanday mavjudot ozodlikni xohlaydi	Erkinlik istagi, salbiy obraz ham hurlik timsoli
Qanoti chiqmagan qush	Hali pishmagan, tajribasiz	Tajribasizlik, pishmaganlik
Yangi chiqqan qushday to‘lmagan	Yetilmagan, hali kamolga yetmagan	Yetilmaganlik, psixologik pishiqsizlik

Maqol	Yuzaki ma'no	Konseptual mazmun
Qush kabi erkin	<i>Inson hech kimga bog'liq bo'lmasdan yashaydi</i>	<i>Erkinlik, mustaqillik</i>
Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimaydi	<i>Yomon odam yomonni qo'llaydi</i>	<i>Fitna, birdamlik (salbiy)</i>
Tovuq tushida bug'doy ko'radi	<i>Vogelikka yot orzular ko'riladi</i>	<i>Orzular va haqiqat tafovuti</i>
Turnaday qaddi bor	<i>Qomatli, go'zal inson</i>	<i>Go'zallik, nafislik</i>
Qaldirg'ochdek yengil	<i>Nafis, chaqqon inson</i>	<i>Yengillik, chaqqonlik, nafislik</i>

Konseptning zamonaviy tadqiqotlari turli yondashuvlarni birlashtirgan integrativ metodologiyadan tobora ko'proq foydalanmoqda. Unga konseptning lingvistik jihatlarini har tomonlama tahlil qilish, madaniy va tarixiy kontekstni o'rganish, konseptni shakllantirishning kognitiv mexanizmlarini o'rganish, konseptni idrok etishning psixologik jihatlarini tahlil qilish kiradi[2].

NATIJALAR (PE3YJITATBI/ RESULTS). Integrativ metodologiya doirasida konseptni o'rganish bosqichlari mavjud bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi: (1) konseptning nominal maydonini aniqlash; (2) til birliklarining semantikasini tahl qilish; (3) konseptning kognitiv belgilarini aniqlash; (4) konseptning maydon tuzilishini modellashtirish; (5) konseptning mazmunini global mental birlik sifatida tavsiflash demakdir[3].

Ornitonim komponentli maqollar xalq tilida chuqur kognitiv qatlamga ega bo'lib, ularning konseptual tahlili til va tafakkur o'rtasidagi aloqani ochib beradi. O'zbek tilidagi maqollar ko'proq estetik va madaniy simvollar asosida qurilgan bo'lsa, ingliz tilidagi maqollar ratsional va faollikka undovchi xarakterga ega. Ushbu tahlil shuni ko'rsatadiki, maqollar orqali milliy tafakkur, qadriyatlar va hissiy qiyofani konseptlar asosida talqin qilish mumkin. Keyingi tadqiqotlar uchun zoonimlar (it, ot, bo'ri) yoki boshqa nominativ birliklar asosida konseptual tahlillar olib borish mumkin[4].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Ornitonim komponentli maqollar tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi. Ornitonimlar orqali shakllangan maqollar tilda metafora va metonimiya kabi konseptual vositalarning qanday ishlashini

o'rganishga imkon beradi. Shunday qilib, konsept jamiyatning til orqali shakllangan dunyoqarashini ifodalovchi nutq, tafakkur yoki xotira birligi sifatida qaraladi. U yuqori darajadagi mavhumlikka ega bo'lib, kognitiv darajada faoliyat ko'rsatadi va etimologiya, assotsiatsiya hamda mavhum tushunchalar kabi ko'plab ma'no qatlamlarini o'z ichiga oladi. Natijada, bunday tafakkur birliklari kognitiv jarayonlarni yengillashtirish vazifasini bajaradi. Bu yondashuvlarning har biri konseptning mohiyatini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi, ularning birgalikda qo'llanishi esa bu murakkab mental tuzilmani har tomonlama tadqiq etishga imkon yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES):

1. Lakoff G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press. 1980.
2. Maxmudova N. Lexical Content of Ornonyms in Uzbek and English Languages. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 10 (08), 2023. – P. 55–59.
3. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Издательство ВГУ, 1996. – С. 104.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. *Когнитивная Лингвистика*. – Воронеж: Истоки, 2007.
5. Фреге Г. *Логика и логическая семантика: Сборник трудов / Пер. с нем. Б.В.Бирюкова под ред. З.А.Кузичевой*. – М.: Аспект Пресс, 2000. –С. 512.
6. Курбанбаева, М. (2023). Пословицы и поговорки со схожим значением в русском и узбекском языках и общность народной мудрости. *Tamaddun nuri jurnali*, 4(43),15-18.